

Vratuša in Porabje

MARIJA KOZAR-MUKIČ

Muzej Savaria, Kisfaludy Sándor u. 9, H 9700 Szombathely;
Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Novi trg 3,
SI 1000 Ljubljana, mukic@t-online.hu

Anton Vratuša je kot študent zbiral jezikoslovno gradivo tudi v slovenskem Porabju na Madžarskem (1939) in je poročal o svojih metodah terenskega dela v porabskih vaseh. Del zbranega gradiva je bil objavljen (1939, 1966). Poznal je jezikoslovno delo Avgusta Pavla o Cankovi in Porabju – kot študent je z njim celo polemiziral, kasneje pa je na jubilejnih simpozijih pozitivno ocenjeval Pavlovo raziskovalno delo in si prizadeval za objavo Pavlove *Prekmurske slovnice* in njegove korespondence s slovenskimi raziskovalci.

Ključne besede: Anton Vratuša, Porabje, slavistika, terensko delo, Avgust Pavel

As a student, Anton Vratuša collected linguistic material also in the Slovene Raba region in Hungary (1939) and reported on his field research methods in the Porabje villages. Some of the collected material was published (1939, 1966). He was familiar with the linguistic works of Avgust Pavel in relation to the village of Cankova and the Porabje region. As a student, he even challenged him in a written debate, expressing a differing viewpoint. However, at the jubilee symposia in later years, he positively evaluated Pavel's research work and made efforts for the publication of Pavel's *Prekmurje Grammar* and his correspondence with Slovene scholars.

Keywords: Anton Vratuša, Slovene Raba region, Slavic studies, field research, Avgust Pavel

Anton Vratuša se je rodil kot *Antal* 21. februarja 1915 v kraju Alsócsaló-gány (danes Dolnji Slaveči) v Slovenski krajini na Ogrskem. Starša sta bila mali posestnik Antal Vratosa in Anna Vratosa, roj. Bokán.¹ Iz leta 1938 se je ohranila družinska slika, na kateri so maturant Anton Vratuša, njegova starša, starejši sestri Marija in Jožefa ter mlajši brat Franc.² Anton je leta 1939 kot študent raziskovalno obiskal slovenske vasi v okolici Monoštra na Madžarskem.

¹ Rojstna matična knjiga 1915. <https://www.documenta-pannonica.si/arhivsko-gradivo/rojstvo-antona-vratuse-iz-dolnjih-slavec-politika-in-slavista-izpisek-iz-rojstne-maticne-knjige/>

² <https://www.geni.com/people/Antal-Vratussa/6000000002161199065>

Slika 1: Anton Vratuša na družinski sliki (zadaj v sredini) leta 1938 (Vir: internet)

Spoznavanje s terenom in informatorji

Anton Vratuša je že kot študent med letoma 1936 in 1941 objavljaj jeziko-slovne in literarnozgodovinske članke, povezane predvsem z rodnim Prekmurjem. V nekaterih spisih se je zanimal tudi za rojake, ki so ostali na Madžarskem, tj. v slovenskem Porabju. Čeprav ga je življenjska pot po letu 1941 odpeljala daleč od rodne grude in slavistike, je po duši ostal do konca življenja Prekmurec.

Kot študent slavistike se je med poletnimi počitnicami leta 1939 podal v Porabje, da bi zbiral primerjalno gradivo k opisu govora svoje rojstne vasi Dolnji Slaveči v Prekmurju. O potovanju in zbiranju gradiva v Porabju je leta 1940 poročal v reviji *Sodobnost* (Vran 1940: 34–35). Članek je razdeljen na tri dele. V prvem delu je pripoved »šolarčka iz Slovenske vesi« zapisana v knjižni slovenščini s petnajstimi madžarskimi besedami, ki jih šolarček uporablja med pogovorom. S tem je Vratuša ponazoril vpliv madžarščine na porabsko narečje. Šolarček pripoveduje, da sta učitelj in župnik v vasi Madžara, zato so morali šolarji govoriti, brati in pisati madžarsko. Sošolec je bral slovenske knjige, ki jih je njegov oče prinašal »s Slavskoga«, tj. iz Jugoslavije in je bil zaradi tega v šoli tepen. Šolarček je predstavil tudi svojo družino. Oče je delal v tovarni opek, mati pa v tovarni svile, pri hiši pa je bilo pet otrok: »Stric so v Ameriki, pa nič denarja ne pošiljajo. [...] Ata in mama zaslužita mnogo. [...] Toda kaj, če ves dan doma kričijo Micka, Franček, Majček pa Tina.« (Vran 1940: 31).

V drugem delu članka je objavljena pripoved »vaščana iz Slovenske vesi« – prav tako v knjižni slovenščini – o življenju na vasi:

Mi starejši sicer še vsi po domače govorimo, razen nekaterih, ki se hočejo prav visoko pririti pa mnogo zaslužiti. Ampak otroci [...] skoraj rajši govorijo vogrski kot pa slovenski. [...] Doma za silo pridelamo, potem še v Monoštru kaj zaslužimo, pa iz Amerike nam včasih kdo kaj pošlje. (Vran 1940: 32–33)

V tretjem delu piše Vratuša o sebi, »popotniku«, ki je potoval in zbiral narečno gradivo v Porabju. Peljal se je z vlakom iz Ljubljane čez Mursko Soboto do Hodoša. V Murski Soboti sta vstopila na vlak moški in ženska, ki sta se pogovarjala madžarsko. Vprašala sta ga, kam potuje, toda naredil se je, kot da ne razume njunega govora. Ugibala sta, če je tujec z nahrbtnikom in palico turist, trgovec ali mešetar. Odločila sta se, da je begunec. Na Hodošu je Vratuša izstopil in se napotil na mejo – carinske formalnosti (pregledali so potni list, potrdilo o denarju in vsebino nahrbtnika) so trajale skoraj eno uro. V gozdu je nato preveril na zemljevidu, da pot do Monoštra vodi skozi vasi Kotormány, Szalafő, Farkasfa in Zsidó:³

Dolga pot, a zanimiva. Saj še niti osem ura ni — in sonce tudi ne bo vroče, kakor vse kaže. Pot me pelje po boričevju. Vse me spominja na Goričko. Kako tudi ne! Saj je vse tako kot tam: ilovnata zemlja, ponekod pesek in pred mano razdrt kolosek, ki se mu še pozna huda ura prejšnjega dne. A na levo in desno gozd, sam borov gozd. Pa vendar je razlika med tem borovim gozdom in med borovim gozdom Goričanca. Tukaj gospodari še grof, tam pa bajtar; tukaj je videti v gozdu le pot in ob njej napise, da ni dovoljeno po gozdu hoditi, tam pa meja ob meji, sosed pri sosedu, ki ne moreta dočakati, da bi gozd malo porasel: otroke zebe, kuriti je treba; suhljadi pa tudi ni toliko, da bi je bilo dovolj. O, tukaj na grofovskem bi je bilo. A vmes je meja in na obronkih so napisi, da ni dovoljeno hoditi po gozdu. (Vran 1940: 34–35)

V Farkašovcih je Vratuša srečal starejšo žensko, ki je trdila, da v vasi nihče več ne zna slovensko. Ko pa jo je ogovoril v domačem narečju: »No, mati! Močni ste pa ešče zato, pa zdravi tuj, Bog Vam daj dugi žitek,« je starka spregovorila slovensko: »Gja, gja san pa mislo, ka ste kakši žakucar⁴ od birovije.« Takoj je postala prijazna in zgovorna ter mu je zaupala, da se je v Farkašovce priženila iz porabskih Andovcev. Vratuša se je odločil, da bo odslej vsakega ogovoril v domačem narečju:

Ne bom jih več spraševal, ali govorijo tudi slovenski, ampak bom kar sam začel govoriti po domače. Če me bo kdo razumel, bo dobro, če pa ne, pa tako ne bo vedel, v kakšnem jeziku sem govoril. In sklep ni bil napačen. Naklonil mi je še mnogo domačinov na moji poti in mi izgledil pot do marsikaterih njihovih skrivnosti in do marsikaterih posebnosti njihovih narečja. (Vran 1940: 36)

³ Kotormány je danes del vasi Bajánsenye, slovensko ime za Szalafő je Sola, za Farkasfa Farkašovci, za Zsidó madžarsko Zsida, slovensko Židovo; Farkašovci in Židovo sta bili leta 1983 priključeni Monoštru.

⁴ (Davčni) izterjevalec s sodišča.

Na Židovi, dvajset minut hoda južno od Monoštra, je ob potoku srečal starčka in med pogovorom si je zapisal »nekaj značilnosti in ga primerno poplašal: Malo za tobak, oča!« Potem je krenil na sever in na robu mesta spet proti jugu mimo opekarne do Slovenske vesi.

Tu sem prvič onstran meje naletel na odkrito in splošno slovensko besedo, vendar pa so me pozdravili v tujem jeziku. Ker sem bil pač drugače oblečen. Ko pa so videli, da govorim kot oni vsi, so se vstopili okrog mene in me obsipali z vprašanji, kaj delam na njihovi strani, kam sem namenjen, kaj bo prinesel jutrnji dan in sploh – kako stoji politika. (Vratuša 1940: 36)

Leta 1939 je Vratuša v Slovenski vesi stanoval pri Bedičevih, po domače Ričinih, takoj ob vaški kapelici. Bedičeva hiša je bila značilno porabska, z »obokanim trnecem« (hodnikom) vzdolž »prednjega hrama«, streha krita z opeko, »zidana kuhinja« z modernim štedilnikom, pečjo in kotlom. Vratuša je videl še tudi s slamo krite hiše z odprtim ognjiščem.

Hodil sem skoraj da ves dan brez odmora, a nisem čutil utrujenosti, ne gladu. Tako čudno in nepopisno lepo se mi je zdelo vse okrog mene. Posebno pa še, ko so mi udarjali na ušesa neprestano novi zvoki, novi izrazi in nove besede – stvar, zavoljo katere sem prišel k Rabi v vas. (Vran 1940: 38)

Prvi teden bivanja pri Bedičevih je Vratuša pripravil »papir in svinčnik ter samo poslušal, poslušal. [...] Pole so se polnile in gradivo je naraščalo iz dneva v dan.« (Vran 1940: 38).

Vratuša je hodil po Porabju septembra 1939: »Onega dne je bil praznik 'mala meša'. Napravil sem se in odpeljal z jutranjim vlakom v Sombotelj.« (Vran 1940: 38) To potrjuje tudi razglednica, ki jo je poslal Avgustu Pavlu 26. septembra 1939 iz Ljubljane, češ da ga je hotel obiskati »na Malo mešo« (8. september), a ga ni bilo doma: »Prišel sem [...] na Malo mešo popoldne in trikrat zvonil (od ½ 4 – ½ 5 h popoldne).«⁵

Vratuša se je še enkrat vrnil v Porabje in obiskal še ostale vasi: Sakalovce, Števanovce, Andovce, Ritkarovce, Verico in Gornji Senik.

Vratuševe metode zbiranja gradiva

Pri zbiranju gradiva je Vratuša uporabljal vprašalnik, ki ga je sestavil že v Ljubljani:

⁵ Razglednica iz zapuščine Avgusta Pavla, ki jo hrani Pomurski muzej Murska Sobota. Prim. še Žižek (2010: 87).

Sestavil sem si že v Ljubljani vprašalne pole v obliki nekakšnega slovarja z okrog 2500 besedami. V prvo kolono sem napisal izraze iz svojega rojstnega kraja in jih uredil po glasoslovnih pojavih tako, da mi je bilo delo potem lažje in možna preglednost vsega gradiva že ob nabiranju ter eo ipso tudi omogočeno čim točneje zasledovanje raznih jezikovnih pojavov in njih razsega. V naslednjih kolonah so pač bila samo še ob vrhu napisana imena postojank, ki sem si jih bil že prej izbral predvsem glede na to, ali je tam kdo, pri komer bi lahko zanesljivo in mirno opravljal svoje delo. (Vratuša 1939: 215)

Delo pa ni potekalo gladko, »da bi človek sedel, vzel vprašalne pole in pisal.« Ponekod so ga sprejeli prijazno, drugod so mu zaprli vrata pred nosom. Delo se je večinoma začelo z uvodnim pogovorom o letini, pridelkih, družini in sorodnikih. »Šele, ko so uvideli, da se prav za prav razumem na njihovo delo (včasih je bilo treba celo za plug in koso prijeti),« so mu domačini zaupali. Šele potem je začel spraševati: »Kak pa tomi privas pravite?«

Vratuša je prepešalil Porabje in večino hribovitega Prekmurja. Povsod je naletel na radovedne otroke, od katerih je izvedel določene besede z zvijačo in denarjem. Pobral je kamenček na cesti in ga vtaknil v žep. Ko je srečal otroke, je iz žepa vzel kamenček in jih vprašal: »No mlajši, šteri ščej, ka nika dobi?« Ko so videli, kaj ima v roki, so rekli: »U, ka mo pa s komla delo? Tej se samo norca z nas dela.« Vratuša je potegnil iz žepa tudi venček iz rdečih in belih »korin s papejra« in vprašal: »No, ka pa tou bi raj meli?« »Ou, vejnac pa, vejnac«, so rekla dekleta:

Seveda jim nisem dal niti komla niti vejnac, ampak sem jih drugače potolažil. Čim pridneje sem segal v denarnico, tem večjo družbo sem imel in tem pogosteje so mi bile na uho zaželenne oblike: komla, kámpla, kamla; vejnac, vejnac. (Vran 1939: 220)

Objave porabskega gradiva

Zbrano gradivo in zapiski študenta Vratuše so med vojno, žal, »propadli; od vsega je ostala le naloga, ki je dobila takratno svetosavsko nagrado na univerzi in [...] odlomek, objavljen v reviji Slovenski jezik (letnik 1939)« (Vratuša 1966: 20). Odlomek je bil ponatisnjen leta 1966 v Panonskem zborniku (Vratuša 1966: 20–28) z manjšimi avtorjevimi popravki.

Ob 20-letnici smrti Avgusta Pavla je potekal spominski simpozij v Murski Soboti in Sombotelu. V Murski Soboti je 27. maja 1966 predavanje Antona Vratuše z naslovom *Slovenske jezikovne razmere na Goričkem in v Porabju ter Pavlovo raziskovalno delo* prebral Jože Ternar.⁶ Besedilo kasneje ni bilo objavljeno v dvojezičnem zborniku »zaradi kompliciranega fonetskega zapisa«

⁶ Dr. Pável Ágoston élelművésnek nyomdokain. Népújság, 1966. št. 20. str. 3. Dr. Anton Vratuša előadását, melyet részleteiben a múlt számunkban közöltünk, Jože Ternar olvasta fel.

in ker je razpravo »že pred simpozijem Pomurska založba izdala v svojem Panonskem zborniku.« (Brumen idr. 1967: 6). Krajši odlomek iz predavanja v madžarskem prevodu je objavil tednik prekmurskih Madžarov⁷ *Népújság*, ki pa ni istoveten z razpravo, ki je bila objavljena v reviji *Slovenski jezik* in v *Panonskem zborniku*. Slovenskega besedila Vratuševega predavanja nisem našla objavljenega v tiskani obliki.

Med objavama v *Slovenskem jeziku* in *Panonskem zborniku* so manjše razlike. Leta 1966 je črtanih nekaj stavkov in odstavkov: »Zavoljo pomanjkanja fonetskih znakov nekateri vokalni odtenki niso mogli biti označeni tako natančno, kakor je bilo to storjeno v reviji *Slovenski jezik*.« (Vratuša 1966: 20) V Panonskem zborniku manjka tudi zemljevid *Slovenski dialekt v severnem Prekmurju in ob Rabi* iz revije *Slovenski jezik* (Vratuša 1939: 219). Manjka še zahvala vsem, ki so Vratuši omogočili »večtedensko popotovanje onstran in tostran meje«: Fran Ramovš, Kraljevska banska uprava Dravske banovine v Ljubljani, učitelji, duhovniki in informatorji, tj. »mladi, stari, mali in veliki« (Vratuša 1939: 215).

Vratuša je razpravo o jezikovnih razmerah razdelil na tri dele: uvod, opis in nekaj rezultatov terenskega dela ter primerjava zbranega gradiva s študijama Avgusta Pavla o cankovskem glasoslovju in o odprtih ognjiščih v Porabju, ki ga Vratuša citira kot *Etnolog IV*. V uvodu in v sklepu je izpostavil, da je napisal le »poročilo« o gradivu, ki ga je leta 1939 zbral: »Vprašanje (je) šele načeto, ker še ni niti vse gradivo zbrano. Šele ko bo to storjeno, bo mogoče pristopiti pravi kvalifikaciji vseh prekmurskih govorov.« (Vratuša 1939: 228)

Vratuša je potoval v Porabje:

[...] da bi nabral pri njih gradiva za izpopolnitev in razširitev pred letom začete ga opisa govora svoje rojstne vasi Dolnje Slaveče v Prekmurju... da doženem na terenu samem, kako daleč segajo pojavi, ki so mi znani iz domočega govora ... oziroma kolikšen obseg zavzemajo 'posebnosti'. (Vratuša 1939: 213)

Med posebnostmi omenja, da za strigalico, »žival, ki tako rada v ušesa zleze«, uporabljajo v Slovenski vesi izraz »fülamaiza« – gre za madžarsko-nemško sestavljenko 'fül' (uho) in 'Amaise' (mravlja).

V drugem delu članka Vratuša opisuje delo na terenu in navaja nekaj izbranih besed. Objavljen je tudi zemljevid *Slovenski dialekt v severnem Prekmurju in ob Rabi*, ki ponazarja razširjenost in različice besed *stena*, *žena*, *koleno*, *mama* in *vrana*.

V tretjem delu primerja literaturo o prekmurskih govorih z lastnimi zapiski in ugotavlja, da je »dosedanje znanje o prekmurščini dokaj površno in

⁷ Szlovén nyelvviszonyok Goričkón és Rábavidéken és Pável Ágoston kutatómunkássága. *Népújság*, 1966. št. 19. str. 3.

v marsičem nezadostno. Krivi smo pač Prekmurci sami, ker se nismo pozanimali tudi za to stvar« (Vratuša 1939: 220). Svoje zapiske iz Prekmurja je primerjal s študijo Avgusta Pavla o glasoslovju cankovskega narečja (Pavel 1909), iz Porabja pa s Pavlovo etnološko in jezikoslovno razpravo o odprtih ognjiščih pri rabskih Slovencih v prevodu Vilka Novaka (Pavel 1930). Ugotovil je, da Pavel ni natančno zapisal narečnih izrazov pri opisu kuhinjske opreme v Porabju, oziroma da je na Pavla vplival cankovski govor in je »na podlagi domačega govora rekonstruiral obliko po spominu« (Vratuša 1939: 223). V resnici je Pavel primerjal porabske izraze s cankovskimi, prav tako kot Vratuša z besedami svoje rojstne vasi Dolnji Slaveči (Kozar-Mukič 2022).

Vilko Novak je 30. novembra 1939 Pavlu iz Kranja napisal pismo, v katerem ga sprašuje, ali je prejel revijo *Slovenski jezik*, v kateri je Vratuša objavil članek. Pavla je prosil, naj se ne jezi, saj je Vratuša »mladi zaletenec, toda zelo sposoben« (Žižek 2010: 53). V pismu iz Kranja (28. april 1940) pa je Novak sporočil Pavlu, da je uredništvo revije *Slovenski jezik* »okregal zaradi mnogih Vratuševih nerodnosti. Pavel naj bi napisal, da vztraja pri obliki dialekta ob Rabi, kakor ga je zapisal in da ga je Vratuša pavšalno obsodil brez konkretnih popravkov« (Žižek 2010: 55). O tem primerjaj tudi Jesenšek (2015: 73–76).

Vratuša o razmerah v Porabju leta 1953

Vratuša je leta 1939 in 1940 očital Pavlu, da ga je leta 1927 – ko je raziskoval odprta ognjišča – neupravičeno skrbelo za asimilacijo porabskih Slovencev. Trinajst let pozneje pa se je tudi sam pritoževal, da v Porabju ostajajo pusti domovi (Vran 1953). V *Tovarišu* se je uvodoma skliceval na svoj članek v *Sodobnosti* (Vran 1940) in naštel spremembe, ki so nastale od takrat:

Šolarček iz porabske vasi je medtem zrasel v mladeniča. Med vojno je bil [...] na prisilnem delu, [...] pobegnil, [...] delal na polju, kajti ostal je sam doma. Mati mu je med vojno umrla. Oče padel na vzhodni fronti, kamor je bil s silo odgnan. Micka in Tina služita nekje v Sombotelju. Francek in Majček se nista vrnila iz Mauthausena.⁸ Stric iz Amerike se ne javlja več, ker je na Madžarskem pretrgana za navadnega človeka vsaka zveza z zapadnim svetom. (Vran 1953: 178)

Leta 1939 je Vratuša stanoval pri Bedičevih v Slovenski vesi in pri njih je zbral tudi veliko jezikovnega gradiva; pri družini Bedič je bilo že več gostov iz Jugoslavije – Vratuša je takole predstavil gospodarjevo usodo: »Bedič iz

⁸ V avstrijskem kraju Mauthausen je bilo poleg Auschwitzta in Dachaua eno najhujših in največjih koncentracijskih taborišč v Evropi (1938–1945). https://sl.wikipedia.org/wiki/Koncentracijsko_tabori%C5%A1%C4%8De_Mauthausen (2. 4. 2025)

Slovenske vesi je pregnan s svoje grude. Gonili so ga od taborišča do taborišča, zasliševali o zvezah z Jugoslavijo in na koncu se je izgubila vsaka sled za njim.« (Vratuša 1953: 178) Opiše pa tudi, kako je vaščan iz Slovenske vesi z ženo in otroki prebežal na jugoslovansko stran (leta 1939 ga je imenoval za kmeta): »Patrulje vojakov in policije so se zagnale za njimi, toda Gašper je bil tedaj že preko v Trdkovi.« (Vratuša 1953: 178)

Vratuša je poročal tudi o usodi »popotnika« (tj. sebe) iz leta 1939:

Tudi popotnik iz 1939. leta je naredil dolgo pot od takrat. Jezikoslovni zapiski s Porabja so mu bili poslednji zapiski te vrste. Takrat je zapisoval besede, izraze, izgovorjavo. Raziskoval je jezik in prisluškoval melodiji govorov prekmurskega narečja. Potem je prišla vojna. Vrgel se je v vrtnice osvobodilne vojne. Osvoboditev je končno le bila izvojevana. Toda nekdanji popotnik po Porabju se ni vrnil, da bi prisluškoval melodiji slovenskih narečij. Ostal je pri delu, katero je začel med vojno in je zgradilo v njem novega človeka. (Vratuša 1953: 178)

Po primerjalnem uvodu je Vratuša predstavil dogodke v Porabju med drugo svetovno vojno in po vojni do februarja 1953, ko je izšla 7. številka časopisa *Tovariš*: »Tega je vzela vojna, onega koncentracijsko taborišče, največ pa je zadnja leta razseljenih po madžarskih pustah. Nekatere so baje prepeljali v Sibirjo.«⁹ (Vratuša 1953: 178)

Na Madžarskem so v obdobju Rákosijevega režima (1949–1953) po resoluciji Kominforma (1948) med letoma 1950 in 1953 deportirali okoli 10.000 nedolžnih ljudi v taborišča v pokrajino Hortobágy in okolico na severovzhodnem delu Madžarske. Pokrajino so imenovali tudi stalinistična madžarska Sibirija (Munda-Hirnök 2010: 42). Porabcev torej niso odpeljali v pravo Sibirijo. Iz Porabja je bilo deportiranih 53 družin, skupaj 218 oseb¹⁰ (Munda-Hirnök 2016: 855). Vratuša je naštel 50 družin, najbrž po ustnem izročilu, ker vira ni navedel¹¹ (Vran 1953: 178). Na Madžarskem so po Stalinovi smrti (5. 3. 1953) odpravili taborišča 31. oktobra 1953 (Munda-Hirnök 2010: 44), tega pa Vratuša februarja 1953, ko je pisal članek, še ni vedel.

Domovi v Porabju pa so ostajali prazni tudi zaradi obvezne prodaje poljščin državi po nizki ceni.

Slovenski kmet je prepuščen milosti in nemilosti madžarskih prišlekov. Obvezni odkupi mu s silo jemljejo poslednji grižljaj iz ust. Kdor ne da, je obsojen na razne globe in kazni od zavora do izгона. Kjer zmanjka argumentov, si oblast pomaga z obtožbami, kot so

⁹ Deportacije iz Porabja so potekale 23. junija in 6. decembra 1950, julija 1951, 29. maja 1952 in 3. januarja 1953 (Munda Hirnök 2013: 205).

¹⁰ Gornji Senik 69, Dolnji Senik 19, Verica-Ritkarovci 37, Sakalovci 19, Slovenska ves 8, Števanovci 45 in Andovci 21; skupaj 218 oseb.

¹¹ Gornji Senik 11, Dolnji Senik 7, Ritkarovci 12, Verica 8, Sakalovci 6 in Slovenska ves 6.

Volksbund ali pa zveza z Jugoslavijo. Kdor je obtožen enega teh dveh grehov, je lahko prepričan, da bo moral kmalu zapustiti domače ognjišče. Proti tej obtožbi ni pomoči in zdravila. Mnoge kmetije so zapuščene. Prazni hlevi in na stežaj odprte shrambe zevajo v svet in govore, da je tod mimo šla nič hujša nesreča kot kuga. (Vran 1953: 178)

Porabci so od pomladi do jeseni odhajali na sezonska dela, da so se lahko preživljali (Munda-Hirnök 1997) in nekateri se niso več vrnili domov – tudi tako se je zmanjševalo število Slovencev na Madžarskem:

Kdor le more, gre na sezonsko delo. Polirji¹² prihajajo na spomlad, ko staro in mlado odhaja na madžarske puste, s trebuhom za kruhom. Nekateri se vrnejo, drugi ne. Nekdo se omoži ali oženi na delu, nekdo se zameri oblasti in gre v zapor. (Vran 1953: 178)

Ljudje iz Porabja so bežali celo čez močno zastraženo mejo, tj. z bodečo žico ograjeno in minirano železno zaveso.¹³

Meja je močno zastražena. Opasana je z več vrstami bodeče žice. V nekdanji lepi borov gozd so vsekane sto in več metrov široke preseke vzdolž meje. Na posekalju so ostala samo še gola rebra ilovnate in laporne zemlje. Tu in tam so na pobočju pognale jagode. Sicer pa graničarji z druge strani to zemljo stalno preoravajo in branajo in sadijo v njo mine na gosto ko krompir. Toda porabski Slovenci najdejo pot v svobodo tudi preko takih zaprek. Bežijo na »slavski kraj« posamezno, v skupinah, brez družine, z družino ... (Vratuša 1953: 178)

Z ugotovitvijo, da »v Porabju ostajajo pusti domovi«, je Anton Vratuša nehote preklical svoje mnenje iz leta 1939, ko se ni strinjal z Avgustom Pavlom, da bodo Slovenci ob Rabi utonili v madžarskem morju.

Vratuša o Avgustu Pavlu

Junija 1939 je ob 20. obletnici priključitve Prekmurja Kraljevini SHS v Ljubljani potekal Prekmurski teden. V petek, 16. junija 1939, tj. dan pred otvoritvijo, je izšla posebna prekmurska številka *Trgovskega lista* z več članki o Prekmurju – štiri je napisal Vratuša (Vran 1939; Vratuša 1939a, 1939b, 1939c), in sicer je predstavil tudi cankovskega rojaka Avgusta Pavla:

¹² *polir -ja* m (i) pog. *delovodja*: delal je kot polir (SSKJ, www.fran.si)

¹³ Železna zavesa je bil približno 50 metrov širok obmejni pas, ki je bil med letoma 1949 in 1963 miniran, nato pa do leta 1989 zaščiten z električnim signalnim sistemom (Gráfik 2001: 17).

[Pavel je] napisal razpravo o svojem domačem govoru, zbiral narodno blago in skušal najti domačega izraza prvim prekmurskim poskusom – ostal pa je v stari državi in nedomestil domači jezik s tujim, v katerem je zapel pred kratkim pesem zrelega, treznega moža in oblikovalca besede. Kakor govorimo danes o njegovi zbirki 'Vak völgý ölén így zsolozsmázok' (Szombathely, 1933), tako bi mogli govoriti o njegovi knjigi 'Tako pojem psalme ...', da je ostal doma. (Vratuša 1939a: 12)

Po letu 1941 je Vratuša sodeloval v NOB, bil je interniran, do konca druge svetovne vojne pa je opravljal razne vojaške in politične dolžnosti. Po letu 1945 je bil politik in kot znanstvenik je sodeloval pri raznih družbenopolitičnih projektih.¹⁴ Pavlovo raziskovalno delo je začel ponovno ocenjevati na jubilejnih simpozijih od šestdesetih let 20. stoletja, pri tem pa si je prizadeval tudi za objavo Pavlove Prekmurske slovnice ter korespondence s slovenskimi raziskovalci (Jesenšek 2013: 160).

Na Univerzi v Mariboru je bil 4. aprila 2002 znanstveni posvet o Avgustu Pavlu, naslednje leto pa je izšel tudi zbornik. Vratuša (2013: 13) se je v Uvodni besedi skliceval na svojo študijo *Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju*. V seminarski nalogi je kot študent prvega letnika slavistike sicer kritiziral fonetični zapis narečnih izrazov v Pavlovem *Glasoslovju cankovskega narečja in Odprtih ognjiščih pri rabških Slovencih*, kasneje pa je to mnenje spremenil in je Pavlovo delo pozitivno ocenil:

Njegova, za tiste čase izredno natančna transkripcija samoglasnikov in strokovno dognano označevanje naglasov v prekmurskem narečju sta bila zame izredno poučno vodilo pri delu in sta mi ostala trajno v spominu. Občudoval sem njegovo doslednost, temeljitost in marljivost pri raziskovanju tega narečja ter človeško tenkočutnost in zavzetost pri zbiranju etnološkega bogastva med porabskimi Slovenci. (Vratuša 2003: 13)

Sestanki na pobudo akademika Antona Vratuše

Leta 2008 sta na pobudo akademika Antona Vratuše bila sklicana dva sestanka v zvezi z objavo Pavlove korespondence. Pisma, ki so jih Avgustu Pavlu pošiljali slovenski izobraženci, je v Sombotelu hranila hči Judita Pavel – ker ne govori slovensko, sem na sestankih z mariborskimi slovenisti sodelovala kot prevajalka. Pred prvim sestankom je Judita Pavel sestavila seznam pisem po avtorjih in poklicih, ki sem ga prevedla v slovenščino, sestavila seznam pisem z anotacijo ter ga poslala v Maribor. Prvi sestanek smo imeli 29. aprila 2008 na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Sestanka so se udeležili Anton Vratuša, Zinka Zorko, Marko Jesenšek, Andrej Hozjan, Judita Pavel,

¹⁴ <https://www.sazu.si/clani/anton-vratusa>

Marija Kozar-Mukič in prekmurska študentka zgodovine in slovenskega jezika na FF UM Mateja Žižek. Z Judito Pavel smo se dogovorili, da si pisma ogledamo na njenem domu. 28. junija 2008 smo se srečali v Sombotelu pri Juditi Pavel. Sestanka so se udeležili Anton Vratuša, Andrej Hozjan, Mateja Žižek, Marija Kozar-Mukič in Judita Pavel. Dogovorili smo se, da je Pavlovo korespondenco odkupil Pokrajinski muzej v Murski Soboti, kopije pisem pa je dobila študentka Mateja Žižek – leta 2010 jih je predstavila v diplomski nalogi *Slovenska pisma Avgustu Pavlu iz njegove osebne zapuščine* (Žižek 2010).

Slika 2: Pred Pavlovo hišo v Sombotelu, 2008 – z leve Endre Simon (mož Judite Pavel), Anton Vratuša, Mateja Žižek, Judita Pavel in Andrej Hozjan (Foto: Marija Kozar)

Leta 2010 je na pobudo Antona Vratuše skupina enajstih profesorjev in raziskovalcev pod vodstvom Marka Jesenška prijavila na razpis Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) raziskovalni projekt *Prekmurski knjižni jezik v slovnici in korespondenci Avgusta Pavla* (Jesenšek 2013: 160). Raziskovalni projekt je bil, žal, zavržen, kljub temu se je vsaj deloma uresničil:

Skupina slovenistov iz Slovenije, Madžarske in ZDA se je odločila, da ... prevede Pavlovo madžarsko pisano rokopisno slovnico prekmurskega jezika v angleščino in slovenščino ter objavi angleško različico pri ugledni tuji založbi Rodopi na Nizozemskem, slovensko pa v mariborski mednarodni knjižni zbirki Zora. [...] Pobudniki za tak »individualni projekt« so bili prof. Marc L. Greenberg s kansaške univerze ZDA, prof. Marko Jesenšek z mariborske Filozofske fakultete in porabska Slovenka ter slovenistka Marija Kozar Mukič. (Jesenšek 2013: 172)

Kot 100. knjiga mariborske knjižne zbirke Zora je izšla *Prekmurska slovenska slovnica* Avgusta Pavla (Pavel 2013). Na levi strani knjige je natisnjen Pavlov madžarski tipkopis, ki je bil skeniran v Muzeju Savaria v Sombotelu, na desni pa ustrezeni slovenski prevod, ki ga je pripravila porabska Slovenka, profesorica na univerzi ELTE v Budimpešti Marija Bajzek Lukač. V angleščino je Pavlovo slovnico prevedel Marc L. Greenberg in je izšla leta 2020 pri nizozemski založbi Rodopi.

Pavlova korespondenca še čaka na objavo. Marko Jesenšek je leta 2010 predlagal, da bi obdelali:

[...] celotno ohranjeno korespondenco med Pavlom in njegovimi dopisovalci, ki vsebuje dragocene podatke za kulturno zgodovino Slovenije, in o kulturnih in znanstvenih stikih med slovenskimi in madžarskimi znanstveniki v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja. Zlasti pomembna so tista pisma, ki se vsebinsko navezujejo na slovenski jezik, kulturo in položaj madžarskih Slovencev. (Jesenšek 2013: 160)

Z izdajo Pavlove korespondence leta 2026 bi lahko izpolnili drugo željo Antona Vratuše in počastili 140. obletnico rojstva Avgusta Pavla.

Literatura

Niki BRUMEN (ur.) idr., 1967: *Dr. Pável Ágoston. Előadások gyűjteménye/Zbirka predavanj*. Szombathely-Murska Sobota: Berzsényi Dániel Könyvtár, Pomurska založba.

Imre GRÁFIK, 2001: Tromeja. *Etnologija Slovencev na Madžarskem* 3. Ur. Marija Kozar. Budimpešta: Magyar Néprajzi Társaság. 9–32.

Marc L. GREENBERG (ed.), 2020: *Prekmurje Slovene Grammar. August Pavel's Vend nyelvten (1942)*. (Studies in Slavic and General Linguistics, 47). Leiden, Boston: Brill, Rodopi.

Marko JESENŠEK, 2013: Zadnji (!) zaplet pred natisom Pavlove rokopisne slovnice. *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. (Zora, 90) Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 160–199.

Marko JESENŠEK, 2015: Jezikoslovno delo Antona Vratuše. *Jezikoslovna in literarna misel Antona Vratuše*. Ur. Mirko Munda. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Murska Sobota: Prekmurska akademsko znanstvena unija. 63–101.

- Marija KOZAR-MUKIČ, 2022: Narečno besedje v etnološki razpravi Avgusta Pavla. *Narečno besedje slovenskega jezika. V spomin na akademikinja Zinka Zorko.* (Zora, 148). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 174–185.
- Katalin MUNDA HIRNÖK, 1997: Sezonstvo. *Etnologija Slovencev na Madžarskem 1.* Ur. Marija Kozar. Budimpešta: Magyar Néprajzi Társaság. 19–66.
- Katalin MUNDA HIRNÖK, 2010: Porabski deportiranci v taboriščih na Hortobágyu v letih 1950–1953. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 50/3–4, 42–45.
- Katalin MUNDA HIRNÖK, 2013: Represija nad Slovenci v Porabju v času Rákosijevega režima (1948–1956). *Prispevki za novejšo zgodovino* 53/1, 201–212.
- Katalin MUNDA HIRNÖK, 2016: Življenje porabskih slovenskih povojnih deportirancev po zaprtju delovnih taborišč. *Etnolog* 26, 81–101.
- Ágost PÁVEL, 1909: *A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana.* (*Glasoslovje cankovskega slovenskega narečja*) Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Avgust PAVEL, 1930: Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev. *Etnolog* 4, 125–145.
- Avgust PAVEL, 2013: *Prekmurska slovenska slovnica. Vend nyelvtan.* (Zora, 100). Predvlela Marija Bajzek Lukač. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- VRAN, 1939 = Anton VRATUŠA: Pismo »Novin« ob osvobojenju. *Trgovski list* 22/68, 4–.
- VRAN, 1940 = Anton VRATUŠA: Tri o rabskih Slovencih. *Sodobnost* 8/1–2, 30–39.
- VRAN, 1953 = Anton VRATUŠA: V Porabju ostajajo pusti domovi. *Tovariš* 7, 178.
- Anton VRATUŠA, 1939: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju. *Slovenski jezik* 2, 213–228.
- Anton VRATUŠA, 1939a: Razvoj prekmurske književnosti do Ivanocija. *Trgovski list* 22/68, 11–12.
- Anton VRATUŠA, 1939b: Prekmurska beseda v 20. stoletju. *Trgovski list* 22/68, 12–13.
- Anton VRATUŠA, 1939c: Sedanja prekmurska književnost. *Trgovski list* 22/68, 13–14.
- Anton VRATUŠA, 1966: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju. *Panonski zbornik.* Ur. Božidar Borko, Franc Zadravec. Murska Sobota: Pomurska založba. 20–28.
- Anton VRATUŠA, 2013: Uvodna beseda. *Avgust Pavel.* (Zora, 23). Ur. Zinka Zorko, Miha Pauko. Maribor: Slavistično društvo. 12–14.
- Mateja ŽIŽEK, 2010: *Slovenska pisma Avgustu Pavlu iz njegove osebne zapuščine.* Diplomaska naloga. Maribor: Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru. <https://dk.um.si/Dokument.php?id=15040&lang=eng>

SUMMARY

Vratuša and Porabje

Anton Vratuša, as a student between 1936 and 1941, published linguistic and literary-historical articles, mainly related to his native Prekmurje. In some of his writings, he also showed interest in compatriots who remained in Hungary, i.e. in Slovene Porabje (the Raba region), including in his seminar paper *Linguistic Situation in Northern Prekmurje and the Slovene Porabje*, for which he received the St. Sava Award at the university. An excerpt of the seminar paper was published in the same year (1939) in the journal *Slovenski jezik*, and in 1966 in the proceedings *Panonski zbornik*. In 1940, Vratuša wrote an interesting and informative report on his field research in the Porabje region for the journal *Sodobnost (Three Stories about the Raba Slovenes)*. In 1939, he reproached Avgust Pavel for being unjustifiably concerned about the assimilation of the Porabje Slovenes, but fourteen years later he himself complained that there were deserted homes in Porabje (1953). As a young linguist, he challenged Pavel in a written debate, but in later years he positively evaluated Pavel's research (at jubilee symposia) and made efforts for the publication of Pavel's Prekmurje Grammar and his correspondence with Slovene scholars. The Prekmurje Grammar was published in 2013. By publishing the correspondence in 2026, we could fulfill Vratuša's wish and commemorate the 140th anniversary of Avgust Pavel's birth. Vratuša never met Pavel in person. He did meet his daughter Judita Pavel several times, however. It is a great honor for me to have known and worked with Anton Vratuša personally.